

VAIKO, KAIP SAVARANKIŠKO TEISĖS SUBJEKTO, PROBLEMA

Janina Stripeikienė

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
Gynėjų g. 6, 2725 Vilnius
Telefonas 261 64 74
Elektroninis paštas J.Stripeikiene@tic.lt

Pateikta 2002 m. gruodžio 19 d.

Parengta spausdinti 2003 m. spalio 2 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentė
dr. Dangutė Ambrasienė ir šios katedros lektorius Algis Norkūnas*

S a n t r a u k a

Teisinis subjektiškumas įgyjamas gimstant. Santuokos ir šeimos kodeksas, galiojęs iki 2000 m. Civilinio kodekso įsigaliojimo, nenumatė nepilnamečio vaiko teisių. Vaikų teisės buvo pripažįstamos išvestinėmis iš jų tėvų teisių. Civilinis kodeksas nustato, kad vaikas gali būti turtingų ir neturtingų teisinių santykių subjektas, bei numato, kokias teises nepilnamečiai vaikai įgyja pagal įstatymą. Turtingos tėvų ir vaikų teisės atskirtos. Tėvai neturi teisių į vaiko turtą, iš to turto atsirandančias pajamas ir vaisius. Pareigą auklėti, išlaikyti ir prižiūrėti vaikus, sudaryti jiems normalias sąlygas tėvai vykdo naudodamiesi savo, o ne vaikų nuosavybe. Vaikams tapus pilnamečiams, tėvai neįgyja reikalavimo teisės (subrogacijos) į jų turtą. Civiliniame kodekse numatytas vaiko turtingų ir neturtingų teisių įgyvendinimas, kurį vykdo jų atstovai, tenkindami išimtinai vaiko interesus. Daiktinės ir prievolinės teisės normos sprendžiant vaikų teisių apsaugos klausimus taikomos sistemiškai su šeimos teisės normomis teikiant prioritetą normoms, ginančioms ir saugančioms vaikų teises.

Vaiko teisinio subjektiškumo problema nėra nauja teisės teorijoje. Teisinis subjektiškumas, kaip vienoda, viską apimanti galimybė įgyti teises ir pareigas, būdingas visiems asmenims – ir juridiniams, ir fiziniams. Kadangi subjektiškumas, kaip juridinė prielaida įgyti teises ir pareigas, yra abstraktaus pobūdžio, apibūdinant subjekto teisių ir pareigų apimtį, o kartu ir jo teisinę galimybę jas įgyti, teisingiau kalbėti apie subjekto teisinį statusą. Vaiko teisinis statusas ribojamas laiku iki 18 metų, išskyrus įstatymų numatytus atvejus (emancipaciją, nepilnamečio santuoką). Ar gali vaikas, įgijęs teisinį subjektiškumą, bet nesulaukęs 18 metų, būti visavertis teisės subjektas? Šis retorinis klausimas reikšmingas nustatant vaiko teisinį statusą, nes neretai teigiama, kad vaikas negali savo veiksmais įgyti civilinių teisių ir susikurti civilinių pareigų, todėl jis tų teisių ir neturi. Santuokos ir šeimos kodeksas, galiojęs iki naujojo Civilinio kodekso, nenumatė vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, teisių, išskyrus alimentines tėvų pareigas vaikams, ir tik pilnamečiams, kurie iš esmės ir nebeturėjo teisės prasme vaiko teisinio statuso. Vaiko turtingos ir neturtingos teisės nebuvo atskirtos nuo jo tėvų turtingų ir neturtingų teisių. Tokios teisinės nuostatos, kai vaiko teisės buvo pripažįstamos išvestinėmis iš jo tėvų teisių, iš esmės pažeidė principą, kad ką tik gimęs asmuo įgyja teisinį subjektiškumą ir tik dėl amžiaus buvo neigiama vaiko teisė būti savarankišku teisės subjektu. Ši samprata lėmė ir vaiko interesų apsaugos sistemą – vaiko interesus gynė ir tenkino tėvai, o jų pareiga auklėti vaikus reišė būti teisės subjektu vietoje vaiko, kol jis taps pilnamečiu. Visiems žinomas butų privatizavimo procesas – akivaizdus tokio požiūrio į vaiką, kaip teisės subjektą, pavyzdys. Vaikas, kaip nuomininko šeimos narys, tapęs pilnamečiu, įgydavo tokias pat teises kaip nuomininkas. Parduodant nuomojamus butus lengvatinėmis

sąlygomis buvo pripažįstama pilnamečių šeimos narių teisė įgyti nuosavybę, o vaikų, kaip savarankiškų nuomos santykių subjektų, teisės liko neapgintos ir neįgyvendintos, nors sudarant nuomos sutartis nuomos objekto dydis priklausė ne tik nuo bute gyvenančių pilnamečių, bet ir nuo nepilnamečių asmenų skaičiaus.

Visa teismų praktika buvo orientuota į vaiko, kaip šeimos globotinio, išlaikytinio padėtį, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis įteisino žmogaus teisių ir laisvių, kurios yra prigimtinės, principą. Prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos neatskiriamos nuo individo, nesusietos su teritorija, su tauta, jas žmogus turi ir tai nepriklauso nuo amžiaus, nuo to, ar jos įteisintos įstatymuose. Konstitucijos, kaip tiesioginio taikymo akto, iš esmės negalima buvo pritaikyti ginant vaiko teises, tuo tarpu vaiko neturtinių teisių, kaip teisės į garbę, orumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, apsauga buvo ir yra būtent konstitucinė garantija. Nė vienas kitas asmuo, net tėvai, negali nustatyti vaiko teisių, ypač neturtinių, ribų. Lietuvai ratifikavus Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas, tačiau ir šis tarptautinis teisės aktas sunkiai skynėsi kelią į praktinį gyvenimą. Kodekso „viršenybės“, „atskiros normos taikymo“ principai, neskatinantys sisteminės teisės normų analizės, susiklostę šeimos papročiai ir tradicijos, įsigalėjusi inercija nepakeitė nuostatų, kad vaikas negali ir neturi daugiau teisių nei jo tėvai arba tėvas (motina), su kuriuo jis gyvena. Drįsčiau teigti, kad pirmas svarbus žingsnis praktiškai ginant vaiką, kaip savarankišką teisės subjektą, buvo žengtas priėmus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turėjo būti saugomos visais civilinių teisių gynimo būdais. Kartu šio įstatymo 5 straipsnio 2 dalis nustatė, kad sprendžiant kilusius ginčus, kai įstatymai arba kiti teisės aktai kitaip negu šis įstatymas reguliuoja santykius, susijusius su vaiko teisėmis bei laisvėmis ir jų apsauga, arba kai šie klausimai nėra kitu įstatymu sureguliuoti, taikomas šis įstatymas. Ši pamatinė nuostata sukūrė svarbiausią išieities principą aiškinant ir taikant teisės normas, kad vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko interesų viršenybės principu. Kitų teisės subjektų civilinės teisės įgyvendinamos ir ginamos, jeigu dėl to nepažeidžiami vaiko teisės ir teisėti interesai. Tai, kad teisė yra svarbiausias vaikų interesų apsaugos pagrindas, lemia pačios vaiko savybės. Aiškiai apibrėžtos ir teisės aktuose įtvirtintos teisės itin svarbios silpniems, menkai apsaugotiems, labiau pažeidžiamiems visuomenės nariams, ypač vaikams, kurie neturi nei politinės valdžios, nei turto, visuomenėje nėra įtakingi, todėl įstatymo žodis gali būti jų pasipriešinimo priemonė. Išskirtinė vaikų padėtis suponuoja būtinybę aiškiai nustatyti vaikų teisių turinį, užtikrinti, kad pozityvioje teisėje būtų įtvirtintas išsamus šių teisių turinys, bei sukurti tokias teises procedūras, kurios leistų savo teisėmis pasinaudoti kiekvienam vaikui. Valstybės tarptautiniai įsipareigojimai, pakeitę požiūrį į vaiką, kaip teisės subjektą, atsispindi Civiliniame kodekse. Civilinio kodekso 3 knygos vienuoliktojo skyriaus 2 skirsnis nustatė vaiko teises ir pareigas, tų pareigų vykdymo užtikrinimą garantuojančius subjektus, paties vaiko dalyvavimą įgyvendinant jo teises. Taip galutinai paneigtas vyravęs vaiko, kaip pasyvaus šeimos globotinio, teisinis statusas. Vaiko turtinių teisių atskyrimas nuo jo tėvų turtinių teisių, vaiko teisinės padėties sudarant sandorius nustatymas iš esmės įtvirtino vaiką, kaip savarankišką civilinių teisių santykių subjektą, Lietuvos civilinėje teisėje. Būtina ne tik sukurti atitinkamą teisės sistemą, bet ir efektyviai taikyti teisės normas, kad būtų galima kalbėti apie teisę kaip apsaugančią vaiko interesus. Civilinio kodekso 1.137 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog asmenys savo nuožiūra laisvai naudojami civilinėmis teisėmis, taip pat ir teise į gynybą. Akivaizdu, kad vaikas dėl objektyvių priežasčių, t. y. dėl psichinio ir fizinio nesubrendimo negali pats laisvai naudotis savo teisėmis. Ši 1 knygos nuostata taikoma sistemiskai su Civilinio kodekso 3.163 straipsnio 3 dalimi, nustatančia, kad įgijęs visišką veiksnumą vaikas savo teises gina pats. Nepilnamečiui, sulaukusiam 14 metų, tiek materialinės, tiek procesinės teisės normos garantuoja teisę kreiptis į teismą. Bylose su trečiaisiais asmenimis jiems teisme atstovauja tėvai, o jeigu vaikas mano, kad tėvai pažeidinėja jo teises, jis turi teisę savarankiškai kreiptis į vaikų teisių apsaugos instituciją arba į teismą. Šios nuostatos reiškia, kad vaikas ne tik pagal įstatymą įgijo teises ir pareigas, atskirtas nuo tėvų, bet ir gali savarankiškai ginti savo pažeistas teises. Sukurtas vaiko pažeistų teisių gynimas ne tik nuo

trečiųjų asmenų, bet ir nuo jo teises pažeidžiančių tėvų, baigia įtvirtinti vaiką, kaip savarakišką teisės subjektą, teisinių santykių srityje. Vaiko teisė įgyti teises ir pareigas sudarant sandorius užtikrina jam galimybes pačiam, sukakus 14 metų, būti sandorio šalimi ir veikti per atstovus: tėvus, globėjus arba konkrečiam sandoriui sudaryti paskirtą teismo globėją ir rūpintoją.

Prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos bei gynimo principas įpareigoja daiktinės ir prievolinės teisės normas aiškinti ir taikyti derinant su šeimos teisės normomis. Pavyzdžiui, 4 knygos normos, nustatančios daiktinę teisę – uzufрукtą, taikomos tėvų uzufрукto teisei tiek, kiek neprieštarauja 3 knygos XII skyriui. Antai Civilinio kodekso 3.161 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas principas, kad vaikų turtas, atskirtas nuo tėvų, nereiškia, jog turtinių santykių saistomi tėvai ir vaikai veikia grįžtamojo ryšio principu. Tėvai vykdo pareigą auklėti, išlaikyti vaikus ir tai pareigai vykdyti naudoja savo, o ne vaikų turtą. Tėvai, atlikę pareigą vaikams, prievolės už vaikus, neįgyja reikalavimo teisės (subrogacijos), jie negali įsigyti vaiko turto ir teisių į jį. Tuo tarpu dalindamas tėvų turtą teismas turi atsižvelgti į vaikų interesus, t. y. vaikas nėra jungtinės nuosavybės subjektas, bet dalys kiekvienam iš bendraturčių gali būti nustatomos nelygios, atsižvelgiant į jų vaikų interesus. Šios normos turi būti taikomos sistemiskai su teisės normomis, nustatančiomis vaiko teisę į išlaikymą, normomis, reguliuojančiomis vaiko nuosavybės teisės atsiradimo ir įgijimo pagrindus. Teismas turi būti aktyvus ir, ginamas vaiko interesus, gali pasirinkti tokį gynimo būdą, kuris labiausiai konkrečioje sistemoje apsaugos vaiką. Vaikui turi būti garantuota teisė į normalią raidą, todėl tėvų nuosavybės suvaržymas šeimos turto teisiniu režimu yra vaiko ir sutuoktinio, neturinčio nuosavybės arba dėl tam tikrų aplinkybių negalinčio laisvai įgyvendinti savo teisių, teisės į būtiniausias gyvenimo sąlygas užtikrinimas. Visas teisės normas, nustatančias vaiko teisių ir interesų apsaugą, galima suskirstyti į dvi grupes: 1) vaiko atstovų, vykdančių vaiko turtinių ir neturtinių teisių įgyvendinimą, teises ir pareigas nustatančios teisės normos; 2) pačių vaiko tėvų subjektyvių teisių įgyvendinimo ribojimą nustatančios teisės normos siekiant apsaugoti vaiko interesus. Dauguma šių teisės normų gali būti vertinamos kaip imperatyvaus pobūdžio. Teisės normose įtvirtintų draudimų, sutikimų arba leidimų, uzufрукto teisės ypatumų nepaisymas teisinių santykių dalyvių veiksmus padaro niekinius. Teismams taikant teisės normas, ribojančias ir kontroliuojančias vaikų atstovų pagal įstatymą veiksmus, kyla daugybė problemų. Štai kelios jų:

1) teisės normų neaiškumas. Pavyzdžiui, 3.85 straipsnio 2 dalis nustato, kad sutuoktinių, turinčių nepilnamečių vaikų, nekilnojamojo daikto, kuris yra šeimos turtas, sandoriams sudaryti būtinas teismo leidimas. Civilinio kodekso 3.84 straipsnio 2 dalis nustato šeimos turto sampratą. Į šeimos turto sudėtį įtrauktas tik vienas nekilnojamas daiktas – šeimos gyvenamoji patalpa. Nevienodų šeimos turtą sudarančių daiktų vardijimas teisės normoje notarinėje praktikoje buvo suprantamas plačiai ir į teismus buvo kreipiamasi dėl leidimo perleisti nuosavybės teises į kitus nekilnojamuosius daiktus, ne tik į gyvenamąją patalpą;

2) teisės normos nustatyto būdo užtikrinti vaiko teises sudėtingumas. Antai dovanotam arba paveldėtam nepilnamečių vaikų turtui netaikoma tėvų uzufрукto teisė, išskyrus, jei dovanotojas arba testatorius nurodys sąlygą, kad uzufрукtas bus taikomas (CK 3.187 str. 3 p.). Akivaizdu, kad gali susidaryti padėtis, kai vieną turtą tvarkys tėvai, o kitą – paskirtas turto administratorius. Toks įstatymo nustatytų atstovų, tvarkančių nepilnamečio turtą, teisių reguliavimas yra sudėtingas ir perdėtai kompliktuotas, o apie galimus materialinius nuostolius, t. y. administravimo, turto išlaikymo išlaidas, ir neverta kalbėti. Siekiant užtikrinti vaiko turtines teises, tėvų veiksmai kontroliuojami teismo, nes Civilinio kodekso 3.188 straipsnis draudžia tėvams sudaryti sandorius dėl nepilnamečio vaiko turto be išankstinio teismo leidimo. 3.187 straipsnio 3 punkto nuostata, kad tėvai uzufрукto teise nevaldys vaikui dovanoto arba jo paveldėto turto, yra papildomas suvaržymas teisiniams atstovams, tačiau kyla klausimas, ar jis efektyvus? Civilinio kodekso 3.185 straipsnio 3 dalis numato tėvų kontrolės, kaip jie tvarko vaikų turtą, subjektus ir jų nušalinimo nuo vaikų turto tvarkymo pagrindus. Be to, jeigu tėvai, įgyvendindami uzufрукto teisę ir atlikdami veiksmus ne su šeimos turtu bei santuokoje įgytu turtu, pažeidžia vaikų teises ir teisėtus interesus, vaikas arba jo atstovas turi teisę reikšti ieškinį teisme. Jeigu tėvai, pasibaigus uzufрукto teisei (vaiko pilnametystė, santuoka, emanci-

pacija), toliau naudojasi vaiko turtu, jie privalo grąžinti visas iš vaiko turto gautas pajamas ir vaisius, kai to pareikalaus vaikas ir jo atstovas (CK 3.191 str. 2 d.). Šios kelios pastabos atskleidžia tėvų ir vaikų turtinių teisių atskyrimo principą, kuris yra absoliutaus pobūdžio. Turtinių teisių atskyrimas dabartinėje praktikoje dar nėra iki galo suprastas ir pačių šių teisių subjektų: tėvų ir juo labiau vaikų bei šias normas taikančių subjektų. Kadangi Civilinio kodekso teisės normos orientuojamos į ateitį, ilgainiui, manau, turtinių teisių atskyrimo principas Lietuvoje bus suprantamas ne kaip įstatymo leidėjo primesta pareiga, o kaip būtina vaiko teisių garantija.

Reguliuodamas vaiko teises ir jų užtikrinimo būdus turtinių santykių srityje, Civilinis kodeksas nenustato vaiko neturtinių teisių užtikrinimo būdų specifikos. 3 knygos XI skyriuje ketvirtasis skirsnis numatė ginčus dėl vaiko teisės į vardą, pavardę, santykius su giminėmis, bet neišsprendė kitų neturtinių teisių apsaugos būdų specifikos, jeigu tų teisių turėtojas yra vaikas. Nors Civilinio kodekso 1.1 straipsnis nustato, kad sprendžiant ginčą, kylantį iš neturtinių santykių, taikomas Civilinis kodeksas, tačiau, jeigu tai susiję su vaikais, Civilinio kodekso 2 knygos normos turėtų būti taikomos sistemaiškai su Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu. Pirmiesiems Civilinio kodekso taikymo metams būdingi dideli požiūrio į vaiką, kaip savarankišką teisių subjektą, pokyčiai.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas numato nepilnamečių vaikų turtines ir neturtines teises bei šių teisių įgyvendinimo tvarką ir sąlygas. Todėl civilinių teisinių santykių srityje nepilnametis vaikas yra savarankiškas teisių turėtojas.

2. Vaikų turtinės teisės atskirtos nuo tėvų turtinių teisių. Turtinių teisių atskyrimas yra absoliutaus pobūdžio, todėl įstatymo nustatyti atstovai, tvarkydami nepilnamečių vaikų nuosavybę, negali vaiko turto naudoti savo prievolėms atlikti.

3. Turtinių teisių atskyrimas neatleidžia tėvų nuo pareigos auklėti, išlaikyti nepilnamečius vaikus naudojant tik savo, o ne vaikų turtą. Tėvai, įvykdę pareigas nepilnamečiams vaikams, prievolės už šiuos vaikus, neįgyja reikalavimo teisės (subrogacijos) vaikams tapus pilnamečiams.

4. Nepilnametis vaikas Civilinio kodekso 4.47 straipsnyje numatytais pagrindais gali įgyti asmeninės arba bendrosios dalinės nuosavybės teisę į daiktą. Nors vaikas nėra bendrosios jungtinės nuosavybės subjektas, bet subjektui nustatant dalį bendrosios jungtinės nuosavybės turi būti atsižvelgiama į nepilnamečių vaikų interesus.

5. Prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principas įpareigoja daiktinės ir prievolinės teisės normas aiškinti ir taikyti derinant su šeimos teisės normomis.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2000.
2. **1989 m.** Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60–1501.
3. **Lietuvos Respublikos** vaiko teisių apaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1996. Nr. 33–807.
4. **Lietuvos Respublikos** civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga: asmenys. – Vilnius: Justitia, 2001.
5. **Vaikų** teisių ir jų įgyvendinimo garantijos. 1992 m. Lietuvos teisininkų draugijos konferencijos medžiaga.
6. **Jungtinių Tautų** vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita.
7. **Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child** by Rachel Hodgkin and Peter Newell.
8. **Berger V.** Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. – Vilnius, 1997.
9. **Rasimavičius P.** Tarybinė šeimos teisė. – Vilnius, 1981.
10. **The Rights of the Child – International instruments** edited by Maria Rita Saulle and Flaminia Kojanec. – New York: Transnational Publishers, 1995.
11. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. birželio 19 d. nutartis, priimta J. Barinova v. I. Bobrovskaja byloje; bylos Nr. 3K–3–883/2002 m., kategorija 27.5, 72.1, 15.2.
12. **Šimonis M.** Vaikų teisės Lietuvos Respublikos teisės sistemoje // Teisės problemos. – Vilnius, 2001. Nr. 4.
13. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“ // Teismų praktika. 2002. Nr. 17.

The Problem of the Child as an Independent Legal Subject

Janina Stripeikienė

The Supreme Court of Lithuania

SUMMARY

Children form a very special part of the society defined by specific social, economic, psychological and legal status features. The importance of this part, which before long will form the potential of the whole society, is beyond doubt. The understanding of such importance, the inherent duty to take care of those weaker and to protect their interests necessitate to take measures in order to ensure appropriate protection of the rights of children. The principle tool provided for by the government for the protection of the less secure and more vulnerable members of the society is the law. With the ratification by the Seimas of the Republic of Lithuania of the United Nations Convention on the Rights of the Child on 3 July 1995, Lithuania committed itself to ensuring that the rights children were regulated in conformity with the Convention. The implementation of this commitment is reflected in the adoption of the laws which define the legal status of the child. The entry into force of the 2000 Civil Code resulted in an essential change in the regulation of the subjectivity of the legal status of the child. Practical application of the new legal provisions makes it possible to evaluate their effectiveness and assess their advantages and imperfections, it highlights problems and the necessity to look for the ways of their resolution. The author presents an overview of the changes undergone by the legal status of the child, the newly established aspects of the subjectivity of the legal status of the child, and the mutual rights and obligations of the subjects participating in the newly regulated relationships, as well as the important problems which have emerged during the first two years in the application of the Civil Code.

Legal capacity is acquired at birth. The Marriage and Family Code, which was in effect until 2000, did not provide for the rights of minor children. Children's rights were considered derivative from the rights of their parents. The Civil Code establishes that a child may be the subject of legal property and non-property relations and stipulates that children acquire such rights pursuant to the law. Property rights of parents and children are separated. Parents perform the duty to educate, maintain their children and look after them, as well as to ensure the necessary conditions for their normal development by taking use of their personal property but not the property of their children; upon the maturity of their children, the parents not acquire the right of subrogation to the their children's property. The Civil Code provides for the implementation of children's property and non-property rights by their representatives exclusively upon the best interests of the child. In dealing with the issues of the protection of the rights of the child, the provisions of the law of real rights and the law of obligations are applied in conjunction with the provisions of the family law, with the priority being given to those norms which protect and safeguard the rights of the child.

